

WITTMAN TIBOR TUDOMÁNYOS ÉLETMŰVE

Wittman Tibor nyitott szemű és nyitató szemű történész volt. Messze túl látott a magyar glóbuszon s az egész glóbuszon kereste a magyarnak a helyét. Ritka kivételként a magyar történészek közt, mindenestől az egyetemes történetnek szentelte oly fájdalmasan rövid, de eredményekben mégis oly gazdag történetírói munkásságát. S tette ezt anélkül, hogy gyökértelené vált volna, vagy éppen másodkézből dolgozó kompilátorrá. Elkerülte ezt a két kísértést, melyek a történeti tér és idő gyakorlatilag végtelen perspektíváinak csábításából fakadnak. Mint saját népe, nemzete múltjának szenvedélyes faggatója, éppen abban fedezte fel a történelmi erők egyetemes összefüggését. Bármennyire paradoxonnak hangzik is, de igaz, hogy a világtörténet egyetemes összefüggéseit felismerni a kis nemzetek történészeinek kényszere, mert míg a nagy nemzetek történetírói hajlamosak arra, hogy saját nemzeti történetük sajátosságait általánosítsák egyetemes érvényű törvényszerűségekké, addig a kis nemzetek történészei kénytelenek a maguk nemzete történetét az egyetemes történet részének, sőt függvényének tekinteni. Ha nem ezt teszik, menthetetlenül provinciális színvonalra süllyednek. Ennek felismerése hajtotta Wittman Tibor érdeklődését előbb Magyarország, majd Európa határain is túlra.

Mint a régi magyar utazók, pl. Szepsi Csombor Márton, vagy a dél-amerikai magyar misszionáriusok, akiknek emlékét éppen ő idézte fel annyi együttérzéssel,¹ Wittman Tibor sem tudta látni a nagyvilágot másként mint a hazai és a külföldi tapasztalatok állandó összehasonlításában. A kíváncsi utazó benyomásai az idők folyamán egybeötvöződtek a történész fegyelmezett agyában, s így értette meg az emberiség történetének alapvető egysé-

¹ Egy Európa-járó magyar megfigyelései a XVII. század elején. Szepsi Csombor Márton. Élet és Tudomány 1955. p. 675–678. — Az Europica Varietas. Irodalomtörténeti Közlemények 1956. p. 28–34. — Observaciones de un viajero húngaro sobre la Venezuela de los últimos años de los Monagas. En "Memorias de un viaje por América". Caracas 1967. p. 13–27. — En torno a los misioneros de Hungría en América española (siglo XVII). Jahrbuch für Geschichte von Staat, Wirtschaft und Gesellschaft Lateinamerikas, Köln 1968. p. 150–157.

gét, amelynek a nemzeti történet beleépülő, de egyben továbbépítő része is. Ennek a történet szemléletnek elméleti alapjait már tudományos munkásságának korai szakaszában a marxizmusban találta meg. Mint az Eötvös Kollégium neveltje, a német szellemtörténet eszmei fegyverzetével indulhatott volna el, de mire onnan kikerült, a szellemtörténeti ideológiát mint saját felépítményét hordozó régi Magyarország összeomlott. Az egyetemet éppen elhagyó fiatal történésznek új eszmei tájékozódás után kellett néznie. Wittman Tibor is, mint oly sok kollégája, elsősorban Hajnal István ihletésére, a szociológiai módszerben vélte eleinte megtalálni az új tájékozódást. Erre indította őt a szeme előtt lezajló hatalmas társadalmi átalakulás, melyhez hasonló száz évvel ezelőtt ment végbe Magyarországon.² A jelenkori formációváltás a múltbeli formációváltásra irányította figyelmét és első művei a 19. századi centralisták, valamint Kossuth társadalmi háttérével és programjával foglalkoznak.

A marxizmussal való alaposabb ismerkedés után, ami további munkásságának irányítúje maradt, a kései feudalizmust választotta kutatási területének. Annak is egyik vezéregyéniségét, Bethlen Gábort értékelte újjá, majd megírta a 17. század első fele magyar történetének első marxista szintézisét az első egyetemi tankönyvben.³ Bethlen Gábor külpolitikájának szálain haladva fedezte fel a harmincéves háború összeurópai-konfliktus jellegét. Annak is magvát, az osztrák Habsburg-hatalom válságát, mely lehetővé tette Bethlennek a háborúba való katonai és diplomáciai bekapcsolódását és akkor reálisnak látszó alapot adott messzenéző terveinek. Ezeknek a terveknek a tanulmányozása során, ami az ötvenes években történetkutatói tevékenységét leginkább lekötötte, érkezett el Wittman Tibor annak felismeréséig, hogy a harmincéves háború korának tulajdonképpeni központi neuralgikus pontja az angol–holland–spanyol ellentét-komplexum volt.⁴ Innen vezetett következetesen Wittman Tibor útja egyrészt Németalföldre, az első

² A centralisták és a magyar középosztály megteremtésének gondolata. Budapest 1946. 70 p. – A szociológia a jövő tervében. Embernevelés 1947. p. 449–451. – A “kisnemesi” Kossuth. Valóság 1948. p. 53–55.

³ “Magyarország története” I/1. Budapest 1958. p. 103–148. – Bethlen Gábor. Budapest 1952. 154 p.

⁴ Bethlen Gábor és az 1628–29. évi erdélyi- orosz szövetségterv keletkezése. In “Magyar- orosz történelmi kapcsolatok” Budapest 1956. p. 35–51. – A harmincéves háború előzményeinek és jellegének kérdéséhez. Századok 1957 p. 603–624. – Az osztrák Habsburg-hatalom válságos éveinek történetéhez. Acta Univ. Szegediensis. Acta Historica 1959. p. 1–47. – Quelques problèmes des luttes d’ indépendance de Transylvanie contre les Habsburg et leur ideologie. Ibidem. 1962. p. 9–18. – L’ idéologie de centralisation de la principauté de Transylvanie et ses rapports européens. Studia Historica 53. Budapest 1963. p. 431–437.

polgári forradalom hazájába, másrészt Spanyolországba, a feudalizmus önvédelmi harcának irányító központjába, s annak erőforrásához, a dél-amerikai gyarmatokra. Mindkét úttal való ismerkedése, főként historiográfiai áttekintések révén, már az ötvenes évek végén megkezdődött, s ezzel felébredt gazdaságtörténeti érdeklődése is, melynek korai bizonyossága magyarországi vonatkozásban úttörő tanulmánya az árforradalomról.⁵

Eleinte a holland „gazdasági csoda” kötötte le figyelmét, de ennek fényében vetődött fel benne a kérdés; hogyan lehetett és miért történt az, hogy Németalföld iparilag fejletlenebb északi, hollandi fele lépett a haladás élére, míg a középkor egyik legjelentősebb iparvidéke, a Németalföld déli részét alkotó mai Belgium visszahullott a feudalizmusba és a spanyol igába? A bőségesen publikált források és monográfiák nem adtak erre kielégítő választ, ezért Wittman Tibor kiadatlan forrásokhoz nyúlt és azok elmélyült tanulmányozása, valamint a korábbi irodalom újjáértékelése alapján arra az eredményre jutott, hogy a flamand polgári forradalom bukásának okát a textilipar hagyományos termelési módjának válságában s annak a nagyvárosok társadalmi viszonyaira gyakorolt hatásában kell keresni.⁶ Néhány idevonatkozó előtanulmány publikálása után 1960-ban jelent meg „A koldusok uralma Flandriában 1577–1585” c. első nagyobb monográfiája, melyet később franciára is lefordítottak. Ez a mű volt a fiatal magyar marxista történetírás legkorábbi *eredeti* hozzájárulása a világtörténet egyik legfontosabb kérdésének megoldásához.

Ha Wittman Tibor ezzel a munkájával sokat tett is egy másik, viszonylag távoli ország történetének megismerésére, még többet tett ezzel a magyar történetírásnak, mert példamutatóan kilépett egy bűvös körből, amely sokáig fogva tartotta a magyar történészeket. Magyar történetíró addig nem igen

⁵ A németalföldi forradalom tanulmányozásának belgiumi és szovjetunióbeli tapasztalatai. Századok 1958. p. 914–919. – Spanyolország a XVI–XVII. században. In: „Fejezetek a késői középkorból”. Budapest 1958. p. 109–122. – *Revolucia cen i ieio vlianie na Vengriu. Srednie Veka* (Moszkva) 1961. p. 166–189. – A holland „gazdasági csoda” és a holland nemzetévtélás néhány kérdése. MTA II. osztályának Közleményei 1961. p. 186–201. – A németalföldi forradalom rövid története. *Acta Univ. Szegediensis. Acta Historica* 1961. p. 1–99. – *Un chroniqueur hongrois contemporain de la révalution des Pays-Bas du XVIe siècle*. *Revue de Nord* 1963. p. 177–185.

⁶ A flamand posztóipar tőkés lehetőségei a manufaktúra korszak küszöbén. Századok 1961 p. 263–280. – *Quelqueus problémes relatifs a la dictature révalutionnaire des grandes villes de Flandre 1577–1578*. *Studia Historica* 40. Budapest 1960. 138. – A „koldusok” uralma Flandriában. 1577–1585. Szeged 1960. 582. p. – *Les Gueux dans lex “bonnes villes de Flandre”*. 1577–1584. Budapest 1968. 422. p. – Belgium, a spanyol és osztrák Habsburgok ütköző állama a XVII–XVIII. században. *Acta Univ. Szegediensis. Acta Historica* 1966. p. 25–36.

nézett túl a történeti Magyarország határain, legfeljebb olyankor, mikor valamely országgal, néppel való kapcsolatainkat próbálta feldolgozni, vagy pedagógiai, esetleg közönségtájékoztató céllal egyetemes történeti szintézist írt, ez utóbbit másodkézből, külföldi monográfiák, jobb esetben már publikált források alapján. A kapcsolatokra és az összefoglalásra szorítózkodó kifelé irányuló érdeklődésnek kétségtelenül voltak és ma is vannak kiváló eredményei, de belebocsátkozni egy számunkra idegen, közvetlen kapcsolatban nem vagy csak kevésbé álló ország történetének tanulmányozásába, elsősorban azért nem kecsegtetett eredménnyel, mert levéltárainkban és könyvtárainkban nem található, vagy csak egy-egy elszigetelt darabkával van képviselve, ilyenekre vonatkozó eredeti, még fel nem dolgozott forrásanyag. Wittman Tibor előtt ott állt példának a szovjet történetírás olyan nagyszerű alkotásokkal, mint Kozminszkij középkori agrártörténete, vagy Porsnyev könyve a 16. századi francia parasztmozgalmakról. Dehát a szovjet történetírásnak az egyetemes történethez való monografikus hozzájárulásai mögött többnyire saját országukban összegyűlt eredeti forrásanyag állt. Ilyennek hiányában bátorság, sőt egyenesen merészség kellett ahhoz, hogy Wittman Tibor vállalja a nehézségeit és kockázatait annak, hogy egy csak másodlagos közvetítéssel ismert területen, külföldi levéltárakban folytatott, csak alkalmanként lehetséges kutatások alapján vegye fel az eleve egyenlőtlen versenyt a „benszüllött” belga történészekkel. Törékeny egészségét pótló akaraterején és munkakedvén kívül birtokában volt azonban valaminek, ami esélyt kínált az egyenlőtlennek látszó versenyben, és ez a marxista problémalátás és módszer volt. Ez tette lehetővé számára, hogy a külföldi levéltárakban felkínálkozó forrásözönből biztos érzékkel viszonylag gyorsan kiszűrje azt, ami a meglátott probléma megoldásához leginkább szükséges, s azt úgy dolgozza fel, ahogy a belga polgári történészek nem tudták megragadni, tudniillik egyetemes történeti horderejű lényegében. Ezzel olyan bátorítást adott a magyar marxista történetírásnak, amelyből és amellyel az mindmáig él.

De bátorítást adott önmagának is a továbblépésre. Miután addigi kutatásait lezárta és összefoglalta Németalföld aranykoráról szóló szép könyvével,⁷ engedett annak a kihívásnak, amit a hollandi felemelkedés ellenpárja, a spanyol hanyatlás problematikája jelentett számára. Ezen a téren olyan nagyságok jártak már előtte, mint Fernand Braudel, akinek munkásságát hazánkban ő ismerte fel először teljes jelentőségében. Újabb irányú tájékozódásának első jelei a hatvanas évek közepén, jórészt már spanyolul megjelent

⁷ Németalföld aranykora. Budapest 1965. 346. p.

tanulmányai,⁸ melyekben a marxi elméletet alkalmazza a spanyol abszolútizmus és annak csődje magyarázatában. Magyarul II. Fülöpről írt könyve adta tudtul itthon is, hogy immár van magyar specialistája is a spanyol történetnek. De nemcsak az írott és nyomtatott betű táplálta ezt az újabb érdeklődést, hanem személyes élmények is. Két utazás, egyik Vietnamba, a másik Kubába közvetlen közelből ismertette meg a magyar történezzel az európai gyarmatosítás két pólusát. Ettől kezdve Európa múltját tengereken túli perspektívából vizsgálhatta, annak a világpiacnak az összefüggésében, amely éppen az általa már tanulmányozott korszakban alakult ki.

A Vietnammal való találkozás, bár mély benyomásokat hagyott s néhány, főleg historiográfiai és történetelméleti cikk megírására adott alkalmat, múló epizód volt.⁹ Annál tartósabbnak bizonyult viszont Wittman Tibornak Latin-Amerika iránti érdeklődése, melyet megszilárdított és tudományosan is gyümölcscsöszvé tett két bolíviai utazása. Ami kevés még életéből hátra volt, azt szinte lázas sietséggel, önégető erőfeszítéssel arra fordította, hogy ismereteit elmélyítse nemcsak mindannak befogadásával, amit Latin-Amerika gyarmati múltjáról írtak, hanem céltudatos mélyfúrásokkal is spanyolországi és dél-amerikai levéltári anyagokban. Figyelme ezúttal is a gazdaságtörténetet részesítette előnyben. Tanulmányainak középpontjában a latin-amerikai gazdaság központi kérdése, a monokultúrák (dohány, cukor, ezüst) kialakulása és a társadalmi struktúrákra gyakorolt hatása állt, elsősorban kubai, venezuelai és bolíviai vonatkozásban, de kutatásai kiterjedtek a dél-amerikai spanyol gyarmatok függetlenségi harcaira, sőt felszabadulásuk utáni történetükre is egészen a jelenkorig.¹⁰ E főleg spanyolul, de részben

⁸ España en la "Monarquía Española" de Campanella. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica 1964. p. 1–18. – Sobre el presunto carácter "turco" del absolutismo español del Siglo der Oro. Anuario del Instituto de Investigaciones Historicas 1967. Rosario. p. 309–320. – Apuntes sobre los métodos de investigación de la decadencia castellana siglos XVI–XVII). Nouvelles Etudes Historiques, Budapest 1965. p. 243–259. – Vitoriatól Suárezig. Filológiai Közlöny, 1966. 1–16. – II. Fülöp. Budapest 1967. 217. p.

⁹ A vietnami feudalizmus néhány kérdése. Századok 1963. p. 416–424. – Az első jezsuita hittérítők feljegyzései Vetnamról. Acta Universitatis Szegediensis, Acta Historica 1963. p. 29–43. – A Vietnami Demokratikus Köztársaság történetírásának eredményeiről és feladatairól. Századok 1964. p. 220–226. – A történeti kutatás a Vietnami Demokratikus Köztársaságban 1953–1963. Századok 1966. p. 936–938.

¹⁰ Reflexiones sobre la derrota del tabaco en las Antillas (siglos XVII y XVIII). Acta Universitatis Szegediensis, Acta Historica 1965. p. 1–25. – A kubai gazdaság válaszüton 1700–1762. Századok 1965. p. 782–804. – A monokultúrák történetéhez a Karib-térségben és Venezuelában. XVI–XVIII. sz. Acta Universitatis Szegediensis, Acta Historica 1966. p. 3–24. – La riqueza empobrece. Problemas de crisis del Alto-

magyarul is megjelent tanulmányai alapján írta meg utolsó nagy művét, Latin-Amerika 1971-ben megjelent összefoglaló történetét.¹¹ Gazdagon ömlő történetírói munkássága mellett szakított időt magának tudományszervezésre is. Létrehozta a szegedi Latin-Amerika-Intézetet, amelynek keretében utódokat nevelt magának, s amelynek olyan nemzetközi tekintélyt szerzett, hogy mint vezetőjét, beválasztották a Latinamerikai Társadalomkutatás Európai Tanácsának igazgatóságába és számos külföldi tudományos társaság dísztagsága mellett elnyerte a Potosí-i egyetem díszdoktorságát is. Emléke kétségtelenül úgy marad meg elsősorban, mint Latin-Amerika első magyar történész-kutatójéé, akinek munkássága tovább él tanítványaiban.

Aki azonban ismerte Wittman Tibort, ami szerencsémre nekem is megadatott, aligha gondolhatta, hogy megelégszik egy bármily nagy és fontos szakterületre való specializálódással. Nem Németalföld, Spanyolország vagy Latin-Amerika önmagukban érdekelték őt, hanem az, ami bennük és általuk egyetemes történeti érdekű volt. Wittman Tibor ízig-vérig egyetemes történész volt, s ha továbbél, bizonyára ebben az irányban folytatta volna gondolatait és kutatásait. S ebben maradt volna sajátosan magyar történész is. Haláláig az a magyar utazó volt ő, aki újra meg újra elindul a világkörüli Grand Tour-ra, nagy útra, hogy újra meg újra hazatérve keresse és kijelölje

Perú colonial en la "Guía de P. V. Cañete y Dominguez. Ibidem 1967. p. 1–25. – A latin-amerikai agrártörténet néhány mai irányzata. Agrártörténeti Szemle 1967. p. 571–575. – Reflexiones sobre las ideas económicas de José María Dalence. "Universidad", Potosí 1967. p. 1–23. – El periodo proteccionista del pensamiento económico de Bolivia, José María Dalence. Ibero-Americana Pragensia 1967. p. 109–121. – El tabaco en la economía de las Antillas en los siglos XVII y XVIII. Teoría y Praxis, Revista Venezolana de Ciencias Sociales 1968/2 p. 83–92., 1968/3. p. 45–60. – Algunos problemas de Bolivia colonial. Potosí 1969. 34. p. – A bolíviai agrárszerkezet és az 1953-as földreform. Agrártörténeti Szemle 1968. p. 561–578. – Bolívia. Egy dél-amerikai államalakulás gazdasági-társadalmi háttere. Századok 1968. p. 379–914. – A spanyol gyarmatok függetlenségi háborújának jellege az újabb történeti irodalomban. Világtörténet 16. Budapest 1968. p. 74–82. – A gyarmati Latin-Amerika története kutatásának néhány kérdése. Acta Universitatis Szegediensis, Acta Historica 1968. p. 19–28. – Las Cajas Reales de Potosí a fines de la época colonial. Ibidem 1969. p. 1–34. – Datos económicos de La Paz en vísperas de la guerra de independencia. Ibidem 1969. p. 35–41. – Andean Nations in the Making. Etudes Historiques, Budapest 1970. p. 157–182. – El papel de la Intendencia de Potosí en la crisis del Banco de San Carlos 1795–1810. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica 1971. p. 45–60. – A bolíviai függetlenségi háború néhány vonásáról. Századok 1971. p. 1256–1257. – Ultimos días de la azoguería potosina. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica 1972. p. 3–32. – Trabajos y planes del Instituto de América Latina de Szeged en Hungría. Ibero-Americana Pragensia 1968. p. 247–248.

¹¹ Latin-Amerika története. Budapest 1971. 503. p.

saját hazájának történeti helyét a világ történetében. Utolsó tanulmányai közt azok a leginkább figyelemreméltóak, amelyekben a világgpiac szerkezetéről alkotott új koncepció körvonalai bontakoznak ki. A világgpiac hagyományos modellje a Nyugat-Európa-Távolkelet-Újvilág háromszög. Wittman Tibor, bekapcsolva a világgpiac modelljébe, mint a többiekkel egyenlően fontos tényezőt, Közép-Kelet-Európát, azt négyszögűvé formálta át.¹² Erre hazai indítékok is vezették, hiszen e gondolatának felmerülése előtt egy évtizeddel mutatta ki Pach Zsigmond Pál, hogy a tengerentúli gyarmatosítást megelőző korszakban a fiatal nyugat-európai kapitalizmus a középkelet-európai piacon kezdte meg a világgpiacszervezését. Wittman Tibor történetírói munkássága tehát külföldi tapasztalatokkal gazdagított magyar talajból fakadt, abból a sok évszázadra visszanyúló, sok előd által képviselt törekvésből, hogy megkeressük és megtaláljuk helyünket és tennivalónkat a népek és nemzetek nagy közösségében. Végző soron ide irányultak a Wittmann Tibor áltai feltett és sajnos csak részben megoldott kérdések, melyek azonban továbbépítendő örökségként maradtak ránk; barátaira, munkatársaira, tanítványaira.

¹² Los metales preciosos de América y la estructura agraria de Hungría a los fines del siglo XVI. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica 1967. p. 27–35. — El aporte común de América Latina y Europa Central a la genesis del capitalismo. Estudios Históricas, Marilia 1969. p. 79–92. — Triángulo o cuadrángulo económico? Acerca del desenvolvimiento del mercado mundial visto desde Europa Central. Anuario, Instituto de Antropología e Historia. Caracas 1970–71. p. 457–472.

LÁSZLÓ MAKKAJ

LA OBRA CIENTIFICA DE TIBOR WITTMAN

Analizando los períodos diferentes de la actividad científica de Tibor Wittman, el autor nos demuestra la lógica de la investigación personal del profesor Wittman.

El investigador de la Hungría del siglo XVII de modo lógico llegó a los problemas de los Países Bajos y Holanda del siglo mencionado. Para entender los problemas históricos de los Países Bajos — el investigador presionó a conocer España y su historia en los siglos XVI y XVII. El absolutismo español y la decadencia castellana tenía contactos muy estrechos con la colonia latino-americana. En la vida y obra del investigador estos temas y problemas significaron etapas diferentes.

El autor subraya que el profesor Wittman actuaba como un destacado organizador científico también y acentúa: él — Tibor Wittman — es el fundador de las investigaciones históricas de América Latina en Hungría.